

ІСТОРИЧНА СВІДОМІСТЬ В ДОБУ РЕНЕСАНСУ ТА РЕФОРМАЦІЇ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Шакун Н.В.

Чернігівський національний технологічний університет

Досліджено філософське осмислення історії в добу Ренесансу та Реформації. Показано, що українська філософсько-історична думка XIV–XVIII ст. формувала історичну свідомість і впливала на соціально-історичне життя українського народу. Авторка вважає, що в добу Ренесансу особливо активізувалось освоєння українськими мислителями надбань західноєвропейської філософії. Доведено, що вітчизняна філософсько-історична думка цього періоду в цілому не відрізнялася від західноєвропейських підходів, проте мала свої особливості. Розкрита роль історії як чинника піднесення самосвідомості та збереження культурної самобутності українського народу

Ключові слова: історична свідомість, історія, Ренесанс, Реформація, бароко, гуманізм.

Постановка проблеми. Проблема збереження ідентичності кожного народу загострює потребу осмислення історії у філософському контексті. Формування історичної свідомості сприяє збереженню національної самобутності, слугує запорукою інтеграції спільноти в світове співтовариство. Важливим елементом історичної свідомості є знання про досвід осмислення історичних подій та явищ, накопичений в умовах соціально-економічних, культурних, цивілізаційних змін. Доба Ренесансу є показовою у плані появи нових зразків осмислення цілого кола філософсько-історичних проблем. Аналіз історичної свідомості даного культурного періоду дозволить виявити особливості вітчизняної філософсько-історичної думки та з'ясувати її місце в європейському філософському контексті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Філософський аналіз осмислення історії та еволюції історичної свідомості в різній мірі здійснили такі вітчизняні вчені, як В. Андрущенко, А. Бичко, І. Бичко, І. Бойченко, П. Гнатенко, В. Горський, В. Лісовий, В. Лук'янець, М. Михальченко, І. Огородник, М. Попович, О. Соболев, В. Табачковський, М. Ткачук, Т. Ящук та ін. Світоглядно-філософські особливості доби Ренесансу та Реформації в Україні стали предметом ґрунтовних досліджень Г. Горак, М. Кашуби, В. Литвинова, В. Нічик, Я. Стратій, В. Шевченка. Водночас, маловивченою залишається вітчизняна філософсько-історична думка XV–XVIII ст., яка формувала історичну свідомість і впливала на соціально-історичне життя українського народу. Тому **мета нашого дослідження** – з'ясувати основні тенденції осягнення історії в ренесансно-реформаційну добу та виявити особливості відображення подій та явищ суспільного життя в свідомості українських гуманістів.

Виклад основного матеріалу. Філософський аналіз історичної свідомості періоду Ренесансу і Реформації в Україні не можливий без урахування специфіки соціокультурної та політичної ситуації означеної доби. Зовнішньополітичні умови того часу (монголо-татарська навала 1240–1320 рр., а потім окупація Литовсько-Польською державою українських земель), призвели до втрати власної державності, актуалізували проблему збереження ідентичності українського народу, спричинивши при цьому радикальні зміни практично в усіх сферах життя українців.

Погоджуючись з тим, що «термін «Ренесанс» (Відродження) насамперед характеризує філософську думку доби, що опосередковує перехід від середньовічної культури до часу, позначеного пануванням модерної культури» [1, с. 46] відзначимо світоглядно-філософські особливості цієї доби в

Україні, котрі пов'язані з культурою українського (козацького) бароко. Так, відомо, що філософія Ренесансу, сформувавшись на ґрунті італійського гуманізму (тобто як альтернатива церковності), вплинула на духовну сферу всіх європейських народів, набувши при цьому національних відтінків. Підґрунтям появи нових філософських ідей в Україні були як взаємодія із новими надбаннями західноєвропейської філософської думки, так і функціонування власних, вітчизняних, філософських інтенцій, котрі продовжували й розвивали традицію філософської думки часів Київської Русі.

Саме в добу Ренесансу активізувалось освоєння вітчизняними мислителями надбань західноєвропейської філософської думки та участь українців в загальноєвропейському філософському процесі. Сприяло цьому як поширення на українських теренах перекладних творів з логіки, медицини, математики, астрології, так і навчання східноєвропейської молоді в західноєвропейських університетах. Скажімо, впродовж XV–XVIII століть за кордоном навчалось близько п'яти тисяч осіб з України, Білорусії й частково з Росії [7, с. 33–34].

Особливий вплив на формування історичної свідомості означеної доби чинили ідеї ренесансного неоплатонізму, який проявився у своїх головних різновидах: містици та пантеїзмі [5, с. 156]. Причому натуралістичний пантеїзм ґрунтувався на принципі єдності Бога і світу, утверджуючи ідею цінності земного світу. Містичне ж осягнення дійсності виявлялося у двох різновидах: еретичній (пантеїстичній) містици та ортодоксальному релігійному містицизмі. Пантеїстична містика спиралася на визнання наявності в людині Божої частки, через що людина за своєю природою вважалась досконалим творінням Бога, котре своїми земними діями має підтверджувати власне високе походження.

Навпаки, ортодоксальний релігійний містицизм наполягав на поширенні «єдино вірного» (релігійного) тлумачення подій земного життя, постулюючи догмат пасивності людини та передвизначеності всіх подій Божою волею. На підставі належності до тієї чи іншої течії М. Кашуба розділяє діячів XVI–XVII ст. на два табори. Символом першого дослідниці вважає І. Вишенського, який «наполягав на необхідності духовного вдосконалення у келії монастиря чи печери, ізоляції від світу з його принадами і намаганні «дотиснутися до Христа» [5, с. 157]. До цієї течії вона відносить також Йова Княгиницького, Віталія з Дубна, Ісаїю Косинського та Йова Почаївського (Желіза).

Загалом же атмосферу Ренесансу в Україні, на думку М. Кашуби, творили представники другого табору – подвижники, котрі організували брат-

ський рух, книговидавці, поети, письменники. Це Юрій Котермак з Дрогобича, Лукаш з Нового міста, Павло Русин із Кросна, Станіслав Оріховський-Роксолан, Іван Туробінський-Рутенець та ін. Під впливом провідних ідей гуманізму, що наголошували на усвідомленні унікальності та гідності людського життя, акцентували активну присутність людини у поцейбичному світі, теоретики Ренесансу спрямовують свої зусилля на аналіз та оповідь про проблеми людини та світу. Історія в цьому аспекті набуває надзвичайну актуальність для українських інтелектуалів в умовах несприятливої зовнішньої та внутрішньополітичної ситуації в Україні (польсько-литовська експансія, татарські набіги, зазіхання Росії, суспільно-політичні чвари).

Особливо очевидною значущість суспільно-політичних знань як про давні часи, так і про сьогодення проявилася в період національно-визвольної боротьби українського народу проти польського панування в 1648–1657 рр. під проводом гетьмана Б. Хмельницького. Вона потребувала концентрації і велетенської потуги фізичних та інтелектуальних сил нації, про що свідчив і той факт, що майже всі студенти й викладачі Києво-Могилянської академії влилися в козацько-повстанську армію Б. Хмельницького, ідеологічно цементували її військову й державотворчу дієздатність.

Варто відмітити, що спеціальних праць, присвячених питанням філософського осмислення історії в ренесансно-реформаційний період в Україні, не було. Однак народний епос, агіографічні, мемуарні, літописні, полемічні, публіцистичні праці даного періоду являють собою не тільки сукупність оповідей (історію), але включають і спроби його філософської інтерпретації.

Висвітлення подій та явищ суспільного життя у творах українських гуманістів набуває переважно форми локальних описів «славетних діл», «звитяжств», «тріумфів», «героїчних діянь», «подвигів ратних» тощо. Скажемо, поема Аноніма «Про вибиття татар перекопських під Вишнівцем року 1512-го» спеціально присвячена переможній битві війська Костянтина Острозького з татарами. Автор побіжно звертає увагу на невизначеність причини події, не прагнучи осмислити її у контексті загальної динаміки суспільних подій. Але для уникнення спонтанності у взаєминах із татарами, автор обґрунтовує необхідність раціонального об'єднання національних сил в боротьбі проти татарського засилення, що концентровано втілюється у твердженні: «сила в кулаці, не в окремих пальцях» [2, с. 66]. Таким чином, автор визнає, що впорядкування невизначеності, хаосу буття підвладне в Україні лише людям. Важливо зазначити, що характер подій людського життя Анонімом нерозривно пов'язується з їхньою, тобто з людською, а не Божою волею. Тому він переконаний, що «брати наші нарікають та у відчаї плачуть до небес здіймають, а надію лиш на нас бідні покладають» [2, с. 6-7].

В іншому творі анонімного автора «EPICEDION, себто вірш жалобний про благородного й вічної пам'яті гідного князя Михайла Вишневецького» зустрічаємо розуміння суспільної функції депісців, що «славлять на весь світ подвиги великі» [1, с. 20]. Автор усвідомлює, що оповідь про подію, тобто її історія, є певною мірою обмеженою, суб'єктивною, її особливість полягає в тому, що до неї неможливо «ні додати, ні вкоротити – діло завершилось» [1, с. 20]. Тому, будучи впевненим у завершеності своєї оповіді про здійснене діло, автор наголошує на правдивості особисто написаного та наполягає на необхідності розрізнення правди та вимислу. Це значить,

що з XV-го ст. в історії починають вбачати не тільки моральне повчання, що підтримує традицію. Історія вже постає репрезентантом істини, бо вважається, що правдиве висвітлення подій для «нинішнього віку» є настільки ж важливим, наскільки важливі ліки для хворого, котрий вкрай їх потребує.

Привертає увагу той факт, що у світлі поширення ренесансних ідей, українські оповідачі XV–XVII ст. все більше відходять від теологічної проблематики, зосереджуючись на дослідженні багатоманіття виявів людської життєдіяльності. Концентрація уваги на «земній» історії призводить до розширення горизонту її змісту. Так, в оповідах значне місце починає відводитися описам природно-кліматичних та географічних умов, тваринного та рослинного світу, аналізу етнічного та соціального складу населення, характеристик суспільних відносин, побуту, торгівлі, ремесел тощо (наприклад, збірка епіграм ієромонаха Климентія, «Похвала місту Острогу» Симеона Пекаліда).

Своєрідний апогей ренесансного осмислення історії українськими філософами XV ст., на наш погляд, репрезентований доробком Ю. Котермака-Дрогобича. Так, у «Прогностичному судженні про 1478 рік» філософ вибудовує таку версію інтерпретації суспільного поступу, за якою все людське життя виявляється підпорядковане не сліпому провидінню, а небесним законам. Подібно до киеворуських літописців, які внутрішні усобиці, нашествия чужинців пов'язували астрологічно з дією небесних світил (скажемо, Київський літопис мовить про появу знамення на небі, як сигнал кровопролиття), Ю. Дрогобич причини речей у світі також пов'язує із силою та взаємовідносинами зірок [4, с. 177]. На думку мислителя, історія, як оповідь про життєвий шлях людей, виявляється, неможливо без уміння узгоджувати свою мету із подіями не небі, уміння ураховувати небесні впливи.

Разом з використанням світоглядно-астрологічних ідей язичництва, прикметною рисою історичної творчості вітчизняних гуманістів доби Ренесансу і Реформації було звертання і до античної тематики. По суті, це стало подальшим поверненням до язичницького плюралізму, який ми бачимо у Ю. Дрогобича, але вже не в східно-астрологічному, а в греко-римському варіанті. Учасниками української історії стають, зокрема, такі боги, як Марс, Зевс, Кліо тощо [див. 4].

Одночасно з цим посилюється в середовищі українських гуманістів і увага до вітчизняного філософського розуміння історії, що проявлялося в актуалізації киеворуського літописно-філософського спадку. Останній, в умовах пошуку в XV–XVI ст. шляхів збереження ідентичності українського народу, активно залучається до творчого доробку мислителів. Тому український Ренесанс в світоглядних питаннях історії проявився у повороті думки до спадку Київської Русі, в той час як західний Ренесанс акцентував звертання («відновлення») до греко-римських наук і мистецтв.

Ще далі, ніж вказані вище автори, рухається в з'ясуванні витоків історії українства Станіслав Оріховський-Роксолан, котрий, маючи блискучу європейську освіту, звертається до необхідності переосмислення вітчизняної спадщини в цілому. Коріння історії українського народу, на думку мислителя, криється не в сумнівних нащадках біблійного Ноя, а в скіфо-сарматській добі. Причому, по суті, першими істориками давньої України Ст. Оріховський-Роксолан називає скіфських філософів Токсаріса та Анахарсія Скіфського [8, с. 153], котрі жили в VI ст. до нової ери.

Варто у зв'язку із викладеним вище підкреслити, що наприкінці XVI-го й початку XVII-го століть під впливом західноєвропейської Реформації в Україні також поширився реформаційний рух, який істотно вплинув на філософське розуміння історії. Якщо в країнах Західної Європи історія в реформаційній інтерпретації набувала форми повернення або боротьби за відновлення первісного християнства, то в Україні реформаційність в розумінні історії проявилася в акцентуванні оповідей та поширенні «казань» (проповідей) в межах православно-релігійного руху за відновлення києворуського сповідання віри, боротьби проти уніатства й католицизму, спротиву польсько-литовській владі та у відстоюванні права на власну державність та національну гідність.

Причому в умовах соціокультурної ситуації, що склалася в Україні XVI–XVII ст., історія, як фіксоване й збережене знання про минувшину й сучасність, набувала особливу значущість. У філософському й політичному планах вона виявилася вагомим чинником піднесення національної самосвідомості, стаючи предметом уваги з боку інтелектуальної громадськості. Прагнення осмислити, впорядкувати та зберегти для прийдешніх поколінь інформацію про суспільно-політичні відбулі події спричиняє в Україні появу нової хвилі літописів, дієписців, «хронографів», «хронік» тощо, котрі збагачують історію України.

Важливим аспектом з'ясування специфіки тлумачення історії в українській філософській думці XVI–XVII ст. є ще і той факт, що з появою братських шкіл, друкарень, Острозького, Київського колегіуму та слов'яно-латинських шкіл в Новгород-Сіверську та Чернігові започатковується регулярне академічне осмислення суспільних подій. Варто зауважити, що в Україні викладання історії «як пред-

мета» вперше почалося в Чернігівському колегіумі, який був створений з ініціативи та за участю архієпископа І. Максимовича. Професори колегіуму займалися переважно питаннями, що стосувалися практичного життя людини: етикою, естетикою, політикою, історією та ін. [6, с. 141]. При чому історія, як оповідь про моральні вчинки, входила до курсу риторики, але, вважалось, мала свої особливості. В осягненні історії передній план посіла, насамперед, патріотична героїка та ідеї просвітницького змісту, історія вважалась «дзеркалом славних подій», а суспільна функція історика вбачалась у формуванні історичної свідомості – уславленні справ предків, освітуванні прикладів для слави тощо.

Висновки. Погляди на історію в ренесансно-реформаційну добу свідчили про спроби українських мислителів здійснити культурний синтез, поєднання середньовічних та ренесансних елементів. Історія починає розумітися не як богонатхненна дія, а як оповідь про події, створена автором-дослідником і представлена сукупністю хронологічно-последовних дат. Сама оповідь про різноманітні вияви людської життєдіяльності постає репрезентантом істини, яка була прихована в бутті і яку, нібито, відкриває оповідач. Причому з відходом від теологічної проблематики основна увага дослідників концентрується на земній історії, що сприяє розширенню горизонту її змісту. Більше того, історія усвідомлюється чинником формування відчуття спільних історичних коренів народу та засобом аргументації сучасності.

Розробка даної теми свідчить про наявність значних перспектив в галузі філософсько-історичних досліджень. Зокрема, заслуговує на увагу розширення дослідницької сфери і з точки зору використання нових джерел, і з точки зору виявлення в них нових змістовно-сміслових акцентів.

Список літератури:

1. Анонім. EPICEDION / Анонім // Українські гуманісти епохи Відродження: Антологія: У 2 ч. – К.: Наукова думка: Основи, 1995. – Ч. 2. – С. 20–39.
2. Анонім. Про вибиття татар перекопських під Вишнівцем року 1512-го / Анонім // Українські гуманісти епохи Відродження: Антологія: У 2 ч. – К.: Наукова думка: Основи, 1995. – Ч. 2. – С. 5–10.
3. Горський В. Історія української філософії / В. Горський. – К.: Наукова думка, 2000. – 286 с.
4. Дрогобич Ю. VERBA MAGISTRI: пророцтва і роздуми / Ю. Дрогобич. – Дрогобич: Вимір, 2001. – 343 [2] с.
5. Кашуба М. Утвердження українського Ренесансу / М. Кашуба // Філософська думка. – 2001. – № 4. – С. 153–157.
6. Мащенко С. Українські мислителі XVII–XVIII століть на Чернігово-Сіверщині / С. Мащенко. – Чернігів: Чернігівські обереги, 2003. – 155 с.
7. Микитась В. Давньоукраїнські студенти і професори / В. Микитась. – К.: Абрис, 1994. – 288 с.
8. Українська література XIV–XVI століть: Апокрифи. Агіографія. Паломницькі твори. Історіографічні твори. Полемічні твори. Перекладні повісті. Поетичні твори / Вступ. ст. і ред. В. Микитась; упоряд. В. Колосової. – К.: Наукова думка, 1988. – 600 с.

Шакун Н.В.

Черниговский национальный технологический университет

ИСТОРИЧЕСКОЕ СОЗНАНИЕ В ЭПОХУ РЕНЕССАНСА И РЕФОРМАЦИИ: УКРАИНСКИЙ КОНТЕКСТ

Аннотация

Исследовано философское осмысление истории в эпоху Ренессанса и Реформации. Показано, что украинская философско-историческая мысль XIV – XVIII вв. формировала историческое сознание и влияла на социально-историческую жизнь украинского народа. Автор считает, что в период Ренессанса особенно активизировалось осознание украинскими мыслителями достояния западноевропейской философии. Доказано, что отечественная философско-историческая мысль этого периода в целом не отличалась от западно-европейских подходов, но имела свои особенности. Раскрыта роль истории как фактора подъема самосознания и сохранения культурной самобытности украинского народа.

Ключевые слова: историческое сознание, история, Ренессанс, Реформация, барокко, гуманизм.

Shakun N.V.

Chernihiv National University of Tehnology

HISTORICAL CONSCIOUSNESS IN THE PERIOD OF THE RENAISSANCE AND THE REFORMATION: UKRAINIAN CONTEXT

Summary

Philosophical comprehension of history in the period of the Renaissance and the Reformation has been investigated. It has been shown that Ukrainian philosophical-historical opinion of the XIV–XVIII th centuries formed historical consciousness and influenced social-historical life of the Ukrainian people. The author believes that in the Renaissance period the mastering of West European philosophical idea achievements by the Ukrainian thinkers especially activated. It has been proved that domestic philosophical-historical opinion of this period on the whole did not differ from West European approaches, however, it had its own peculiarities. The role of history as the factor of consciousness rising and storing the Ukrainians' originality has been revealed.

Keywords: historical consciousness, history, Renaissance, Reformation, Baroque, humanism.